

УДК 37.014.31: 17.022.11:37.014

**Сіданіч Ірина Леонідівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри управління навчальними закладами
та педагогіки вищої школи Інституту
менеджменту та психології
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»**

ГУМАНІЗАЦІЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ: ВНЕСОК В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті на основі аналізу наукового доробку В. Сухомлинського представлено оригінальні погляди вітчизняних учених на духовне і моральне виховання дітей в Павльській школі, розкрито особливості духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, форми, методи та засоби його здійснення.

Ключові слова: духовність, моральна свідомість, духовно-моральне виховання, сучасна вітчизняна школа.

Сиданич Ирина Леонидовна

ГУМАНИЗАЦИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ШКОЛЕ: ВКЛАД В. О. СУХОМЛИНСКОГО

Аннотация. В статье на основе анализа научного наследия В. Сухомлинского представлены оригинальные взгляды отечественных ученых на духовное и нравственное воспитание детей в Павлышской школе, раскрыты особенности духовно-нравственного воспитания детей в отечественной школе, формы, методы и средства его осуществления.

Ключевые слова: духовность, нравственное сознание, духовно-нравственное воспитание, современная отечественная школа.

Sydanych Irina Leonydovna

HUMANIZATION OF CHILDREN SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN THE NATIONAL SCHOOL: CONTRIBUTION V. SUKHOMLYNSKY'S

Abstract. On the basis of analysis of the scientific achievements of V. Sukhomlinsky the author of the article presents unique views of local scientists on the spiritual and moral education of children in Pavlyska School. Peculiarities of spiritual and moral education of children in domestic school, forms, methods and means of its implementation are observed.

Key words: spirituality, moral awareness, spiritual and moral education, modern domestic school.

Постановка проблеми

Важливим чинником зміцнення гуманістичних основ життя українського суспільства, утвердження між людьми високої духовності та моралі є виховання дітей. Головні ідеї духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ ст. утілює і розвинув у педагогічній теорії і практиці видатний учений-гуманіст В. Сухомлинський.

Філософія зрощення духовної людини стала основою науки українського педагога про виховання і навчання молодого покоління, а також ціннісним підґрунтям його педагогічної творчості. Програма виховної роботи в школі, на думку вченого, має розкривати перед школярем той духовно-моральний ідеал, який у скарбниці духовних цінностей суспільства є критерієм духовно-морального виховання. Духовно-моральні надбання суспільства, до яких учитель залучає школярів, стають індивідуальним здобутком кожного з них. В. Сухомлинський теоретично обґрунтував і практично реалізував ефективну модель духовно-морального розвитку особистості. Головним для педагога було визначити і втілити зміст, оптимальні форми і методи духовно-морального виховання дітей в школі. Учений пов'язував духовно-моральне виховання особистості з її розумовим розвитком, оскільки духовно-моральні утворення, які за своєю природою є емоційно-оцінним, завжди поєднують у собі пізнавальну складову.

Актуальність проблеми дослідження. Соціально-історичний розвиток СРСР у 1950-х роках поставив суспільство перед проблемами, розв'язання яких потребувало нового розуміння духовності, її ролі в житті людини. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.) задекларував нову освітньо-виховну парадигму, змінивши школу навчання на трудову в її радянському варіанті, тобто на заідеологізовану і забюрократизовану. Освітня реформа спрямовувала школу на поєднання навчання і виховання учнів із суспільно корисною виробничою працею, формування в них готовності до трудової діяльності.

Із суспільно-політичної потреби Програма КПРС (1961 р.) закріпила в офіційному вжитку поняття «духовна культура», «духовне багатство» особистості. Звичайно, вони розглядались у звужених рамках, передусім як «духовне виробництво», тобто формування духовних цінностей на основі матеріального виробництва. Попри такий класовий підхід, у педагогічній громадськості з'явилася можливість ввести до науково-практичного дискурсу морально-етичну проблематику і категорію духовності, хоч і в її марксистсько-партійному розумінні.

Мета статті — представити оригінальні погляди вітчизняних учених на духовне і моральне виховання дітей в Павлівській школі Василя Сухомлинського, розкрити особливості духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, форми, методи та засоби його здійснення.

Виклад основного матеріалу

До формування духовності молодого покоління одним із перших у радянській педагогіці звернувся В. Сухомлинський (1918–1970). Від середини 1950-х до середини 1960-х років вітчизняний учений розробляв новітню педагогічну систему. Рушієм творчого процесу для В. Сухомлинського стало його невдоволення авторитарно-догматичним підходом до структури виховання і схоластичним змістом освіти, відірваним від реального життя. Культурно-освітній проект виховання духовності, який розробляв В. Сухомлинський, значною мірою відрізнявся від тодішнього педагогічного трактування морально-етичної проблематики. На відміну від поширеної у педагогіці соціоцентричної виховної парадигми, згідно з якою все закладено у зовнішньому, середовищному (причому, в такому радянському доквіллі, яке вже від самого початку продукувало комуністичну мораль людини), педагог запропонував

внутрішній механізм ціннісної регуляції і саморегуляції дитини, її творчого розвитку, завдяки якому формувалась усталена домінанта — духовність⁷.

В. Сухомлинський досліджував теми і проблеми, які раніше не були предметом педагогічної рефлексії. У 1961 р. виходять друком його книга «Духовний світ школяра» та стаття «Людина неповторна», у 1963 р. — «Моральний ідеал молодого покоління», у 1965 р. — «Виховання особистості в радянській школі». Свою увагу В. Сухомлинський спрямував на духовний світ, моральні цінності особистості. Так, у монографії «Духовний світ школяра» вчений поклав в основу вивчення духовного світу учнів аналіз їхньої діяльності: «Багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воєдино, проявляються у високому моральному вчинку. Ми спонукаємо вихованців до вчинків, що мають яскраво виражений високоморальний характер»⁶. Духовне багатство особистості, на тверде переконання В. Сухомлинського, визначається її ставленням до внутрішнього світу, змістом і характером взаємодії з природою і людьми. Завдання педагога — дати повноту багатства духовного життя кожній дитині. Однак для його успішного виконання треба брати до уваги закономірності духовного життя дитини, що залежать від її вікових особливостей, зумовлюються складністю і багатогранністю розвитку духовного світу особистості. Тож педагог детально з'ясовував духовний розвиток особистості від дитинства до отрочтва, в роки отрочтва і ранньої юності.

У сучасній педагогіці не існує розгорнутого проекту творення духовного світу особистості, який був би відповідно інструменталізований, зауважував індивідуальні особливості кожного вікового періоду дитини та визначав форми і методи виховної діяльності. У цьому розумінні праця В. Сухомлинського «Духовний світ школяра» актуальна і донині⁶.

Учений виявив зв'язок між розвитком розуму і працею. В особистості розкриваються задатки, здібності, таланти у творчій діяльності. Виховна сила праці, вважав педагог «...полягає в тому творчому піднесенні, яким буває охоплений весь духовний світ людини, зайнятої улюбленою справою. Виховує не саме по собі прикладання фізичних зусиль, не обсяг трудової діяльності учнів, а той моральний стан, в якому перебуває людина, розуміючи і переживаючи свої успіхи, досягнення. Головне в цьому моральному стані — почуття гідності, гордість від уміння створювати не тільки потрібні, необхідні, а й красиві матеріальні цінності. А там, де створюється краса, людина стає творцем цінності духовної. Почуття гідності, честі, гордості творців духовно окрилює, дає повноту думок і переживань, органічна єдність яких і є тим, що називається щастям праці»⁸.

Кожна людина, на переконання, В. Сухомлинського, — творець матеріальних і духовних цінностей. Вона є неповторною, самотньою, творчою індивідуальністю. Учитель повинен виявити цю неповторність самотності та індивідуальність. Завдання вихователів — «відкрити у кожній людині творця, поставити її на шлях самотньо-творчої, інтелектуально-повнокровної праці; це завдання стає нині першочерговим у практичній роботі школи. В ім'я соціального і морального прогресу

⁷ Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 4. — 1976. — 640 с.

⁶ Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 1976. — 654 с.

⁸ Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 5. — 639 с.

суспільства, в ім'я індивідуального щастя кожної людини нам, вихователям, треба бути не тільки інженерами людських душ, а й майстрами-ювелірами, що відкривають у кожній дитині неповторну людську красу»⁶.

На становленні В. Сухомлинського як педагога-мислителя відбивалися суспільно-політичні й культурно-освітні процеси в країні, які зводили нанівець здобутки «відлиги» початку 1960-х років. Догматизм духовного і морального життя не сприяв творчим пошукам В. Сухомлинського у галузі суспільних наук, чітко окреслював межі поширення інноваційних ідей вченого-гуманіста. За несприятливих науково-педагогічних обставин В. Сухомлинський не покидав своєї дослідницької роботи, що, зрештою, призвело до контрверсійності його вчення та водночас зрівняло його з видатними педагогами-гуманістами модерної доби. У цілісному вигляді гуманістичні ідеї педагога вперше викладено в «Етюдах про комуністичне виховання» (1967). Найголовніші з них: довіра і повага до дитячої особистості, погляд на навчальну діяльність школярів як на насичене творчими відкриттями пізнання і самопізнання, виховання без покарань, роль слова й особистості вчителя у виховній роботі.

Деякі критики звинувачували В. Сухомлинського в проповідуванні абстрактного гуманізму. Позбавлений можливостей обстоювати свою позицію в педагогічній пресі через відмову друкувати його статті, В. Сухомлинський поглиблював ідеї гуманістичної школи, які потім оприлюднив у таких загальновідомих творах, як «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа» (1969), «Народження громадянина» (1970). У праці «Серце віддаю дітям» учений-педагог осмислив ідею любові до дитини. «...Дитинство, дитячий світ — це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік — вічністю. Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому — *Дитинство*, я завжди вважав за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною. Тільки за такої умови діти не дивитимуться на вас як на людину, що випадково проникла за ворота їхнього казкового світу, як на сторожа, що охороняє цей світ, сторожа, якому байдуже, що робиться там, усередині цього світу»⁶.

У книзі «Народження громадянина» В. Сухомлинський продовжив розмову про навчання і виховання молоді змін, розпочату в праці «Серце віддаю дітям». Об'єктом спостережень, досліджень і роздумів педагога є дитина підліткового віку — розвиток її внутрішнього світу, формування ідейних переконань, інтересів, інтелектуальної, моральної та емоційної культури, виховання в неї любові до праці й природи. Про утруднення, якими переймався педагог, ідеться на початку книги: «Найбільше турбували й хвилювали проблеми духовного життя людини в період отрочтва. Багаторічні спостереження за життям і працею шкільних колективів приводили до висновку: в підлітковому віці відбуваються настільки глибокі зміни в духовному житті людини, що багато явищ її пізнання, розумової праці, поведінки, взаємовідносин з товаришами, емоційного, естетичного і морального розвитку здаються вихователеві незбагненними і таємничими»⁶.

У монографії «Павлиська середня школа» наявний розділ про моральне виховання, в якому вчений-педагог розкрив загальнолюдські норми моральності, як-

⁶ Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 1976. — 654 с.

от: робити все так, щоб людям, які поруч з тобою, було добре; платити людям, які дають тобі щастя дитинства, добром; бути приятним і чуйним до людей; допомагати слабким і беззахисним; підтримувати товариша у біді; не завдавати людям прикрості; поважати та шанувати матір і батька; не бути байдужим до зла; боротися проти обману, несправедливості; бути непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає їм лиха, обкрадає суспільство⁵.

Важливим завданням духовно-морального виховання В. Сухомлинський вважав плекання благородства морально-етичних стосунків – дружби, товаришування, любові. У праці «Сто порад учителям» (1965–1967) педагог дає поради вчителям щодо організації змісту, форм, методів і прийомів навчально-виховної роботи: звертати увагу на те, що марнослів'я розбещує душу людини; остерігатись отрути брехні й лицемірства; виховувати в учнів нетерпимість до балаканини, порожнього красномовства, тріскучої фрази, хвалькуватості; не забувати про самовиховання, яке не буває легким; пам'ятати, що правдивість – це, передусім, чесність перед людьми і водночас перед власною совістю; прагнути до того, щоб думка й слово одухотворялися працею, щоб за звучанням слова стояла справа; пам'ятати, що у вихованні дитини все взаємопов'язано: правдивість і чесність, безкомпромісність до брехні й обману і велика правда праці⁶.

Пильну увагу В. Сухомлинський приділяв формуванню якостей самоцінності й неповторності кожної дитини, вільному розвитку особистості у вигідних педагогічних умовах, залученню соціального середовища до сфери педагогічних впливів, природному вихованню (в єдності з природою) як головному чинникові формування людини – її розуму, почуттів, емоцій («уроки мислення на природі», «Школа під голубим небом», «Школа радості»), доведенню дітей до стану переживання нагромадженого досвіду, дослухання учнів до слова вчителя як провідного засобу виховання особистості, відмові від колективних засобів впливу на особистість, розробленню комплексної програми виховання учнів красою людини, природи і вчинку, введенню статевого виховання до структури навчально-виховного процесу, зауважуванню рівня розвитку здібностей дитини.

Наприкінці педагогічної діяльності В. Сухомлинський обстоював народні імперативи й цінності, спирався на українську етнопедагогіку, вводив її до навчально-виховного процесу, наголошував на вагомості рідної мови, слова, пісні, поезії, казки для дитини, зокрема у творах «Слово рідної мови» (1965), «Джерело невмирущої криниці» (1970). З метою розширення педагогічного простору школи та сприяння активній участі учнів у навчально-виховному процесі створював разом із ними казки, оповідання, притчі, зміст яких наповнював українською ментальністю, українським світосприйняттям. В. Сухомлинський повсякчас наголошував на значенні рідної мови у вихованні. На його переконання розвиток особистості неможливий без розуміння багатства і відчуття краси рідного слова, пізнання книги. Вчителі, батьки, громадськість з ентузіазмом сприймали національно-культурні ідеї В. Сухомлинського, попри заперечення їх консервативним крилом офіційної педагогіки.

У творах «Методика виховання колективу» (1971), «Розмова з молодим директором школи» (опубліковано у 1973 р.), «Листи до сина» (опубліковано у

⁶ Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 1976. — 654 с.

1977 р.) В. Сухомлинський поглибив гуманістичні ідеї розвитку духовності. Так, у книзі «Розмова з молодим директором школи» В. Сухомлинський з'ясовував питання духовно-морального виховання, де важливим елементом визначав людяність взаємин між вихователями і вихованцями, старшими і молодшими школярами, однолітками. Емоційно-естетичну сферу духовного життя дітей в школі педагог уважав найменш вивченою складовою духовно-морального виховання. У школі, за В. Сухомлинським, має панувати дух поваги до людської гідності, дух взаємного довір'я вихователів і вихованців, дух віри в людину. «Справжнє виховання полягає в тому, щоб крижинка в дитячому серці розтанула поступово, щоб серце вашого вихованця випромінювало тепло ... щоб дбайливо берегти, оберігати в душі дитини потяг до прекрасного, прагнення бути хорошою. А якщо нема цього потягу і прагнення, – створювати їх. Місію вихователя я бачу, передусім, у тому, щоб допомогти своєму вихованцеві вразитися, одухотворитися красою моральності й вірити, твердо вірити в те, що прекрасне і правда перемагають і торжествують»⁶.

Праці В. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» (опубліковано в 1976 р.), «Хрестоматія з етики» (опубліковано в 1990 р.) присвячено формуванню духовності особистості засобами морально-етичного виховання та шляхом засвоєння загальнолюдських цінностей. Учений увів етику до структури педагогічної науки, наповнив її педагогічним змістом. Виховний процес вибудовував шляхом прищеплення «культури почуттів», «культури бажань» краси і любові. Створив «філософію для дітей», в основу якої поклав художні мініатюри⁶.

У своїх працях учений-педагог В. Сухомлинський приділяв велику увагу проблемам формування духовності, духовної культури, духовного світу, духовно-морального життя дитини, духовно-морального виховання учнів у школі. Розробляв морально-етичну проблематику християнської тематики, аналізував проблеми, які не стали предметом розгляду педагогічної науки, передусім, виховання у дітей духовно-моральних цінностей (зокрема, доброти, совісті, усвідомлення своєї провини і необхідності каяття), формування у юнаків і дівчат готовності до створення сім'ї.

Наукова творчість В. Сухомлинського ґрунтувалася на антропологічних підходах, які поєднують українську філософію (кордоцентризм) і соціальні реалії людини та розкривають гуманістичні засади її буття, роль і місце в системі соціальних зв'язків. Можна стверджувати, що християнську духовну проблематику педагог розглядав з позицій гуманістичної філософії, яка мала педагогічний зміст.

Гуманістичний світогляд В. Сухомлинського досліджують вчені новітньої доби. Звернення до текстів В. Сухомлинського, на думку І. Беха¹, крім пізнавальної, має ще не менш значущу мету — виокремити й осмислити духовну реальність, яка в них відображена іноді виразно, іноді імпліцитно. Проблематика духовної реальності В. Сухомлинського, вважає вчений, становить незаперечний теоретико-прикладний інтерес, оскільки розширює уявлення про особистість та її внутрішнє життя.

У творах В. Сухомлинського, наголошує І. Бех, є низка суджень і положень, синтез яких уможливує розгляд позиції автора щодо ролі самосвідомості у духовно-моральному розвитку особистості. У педагогічній феноменології В. Сухомлинського,

⁶ Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 1976. — 654 с.

¹ Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2008. — 848 с.

перекоаний дослідник, насамперед, потрібно виокремити «методологічно-виховну лінію». Виховна стратегія В. Сухомлинського – глобальна суперечність «навколишній світ – людина». Пізнання людиною цієї антиномії, тобто доквілля і самої себе, не було самоціллю для українського педагога. Це необхідний, однак тільки перший етап. Основна мета полягала у вихованні в людини такого самого всезагального ставлення до світу².

Педагогічний досвід В. Сухомлинського, підкреслює І. Бех, дав змогу з'ясувати значення індивідуального буття, його неповторності та впливу на особистісне становлення дитини. Людське існування як тонка психологічна тканина має бути розгорнутою книгою для справжнього вихователя. Ця ідея педагога сприяла конкретному втіленню гуманістичних цінностей як визначального педагогічного засобу й мети духовно-морального виховання.

З гуманізмом В. Сухомлинський пов'язував проблему творення людини — розглядав його і як головне педагогічне завдання, і як важливу місію суспільства. Так вважає І. Бех. Критерієм вихованості високогуманної особистості, за логікою В. Сухомлинського, є не лише рівень моральності особистості, а й уміння та бажання повторити себе, насамперед, у своїх дітях, піднести їх до вищого ступеня людської краси й духовності. «Поняття "духовність" мало для В. Сухомлинського не тільки філософсько-світоглядний вимір, а й педагогічно-прикладне значення. Стратегія добра мала бути єдиним орієнтиром у побудові одухотвореної життєдіяльності особистості на кожному її віковому рубежі». Щоб ця особистісна домінанта з'явилася у внутрішньому світі дитини, її морально-духовному образі «Я», «...потрібна науково обґрунтована виховна система. Тож В. Сухомлинський наполягав, щоб дитина розуміла й серцем відчула, що кожний її крок, кожний учинок відображається в духовному житті того, хто поруч з нею: батька, матері, вчителя, товариша, «чужої» людини»³.

Коріння духовності дитини, за В. Сухомлинським, — це любов до матері й батька, дідуся і бабусі, народної пісні й казки, до вітчизняної історії. Духовний розвиток дитини педагог будував через взаємовплив розумового, фізичного, трудового, естетичного виховання з обов'язковим залученням школи, сім'ї, громадськості. Для пробудження допитливої думки, сприяння вияву творчої індивідуальності, розвитку духовного світу дитини педагог відводив вагому виховну роль слову вчителя, щирій книзі, живопису тощо. Ретельно відбирав дітям літературу для читання з огляду на їхні вікові особливості. «Читання, слухання художнього твору — своєрідний творчий процес, — писав В. Сухомлинський, — учень, який читає літературний твір, наповнює його пристрасстю свого серця — він або захоплюється красою, благородством, моральною величчю, або ж відчуває обурення»⁸.

Цікавими є міркування дослідниці Т. Поніманської, яка констатує, що В. Сухомлинський ввів до педагогічної науки такі поняття, як «духовність»,

² Бех І. Д. Психологія духовності В. О. Сухомлинського: спроба методологічної рефлексії / І. Д. Бех // Педагогічний вісник. — 2013. — № 2/3(26/27). — С. 22–29.

³ В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко ; авт. кол. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех [та ін.]. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2012. — С. 147–167.

⁸ Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 5. — 639 с.

«одухотвореність», «культура почуттів». В арсеналі його педагогічної теорії з'явилися нестандартні для науки поняття — «душа», «душевність», «духовність», «духовна діяльність», «сердечність», «співпереживання», «людяність» тощо. Центром педагогічної системи В. Сухомлинського, підкреслює науковець, завжди була дитина з її реальним духовним світом – самоцінна, складна, духовна істота, яка постійно розвивається. У 1950–1960-х роках В. Сухомлинський не лише вказував на потребу гуманізації освіти, а й утілював гуманістичні ідеї у своїй практичній діяльності. Погоджуємось із висновками Т. Поніманської, що категорії душі та гуманізму є ключовими у педагогіці В. Сухомлинського⁵.

У вихованні, зауважував В. Сухомлинський, вирішальне значення має не те, скільки дерев посадила особистість, а те, чим стало для неї хоча б єдине деревце, як воно ввійшло в її серце. За таких умов суть виховання, на думку педагога, передусім, має полягати в тому, щоб виробити, відточити в людині здатність бути вихованою. Цей внутрішній стан визначається чуйністю душі, чуйністю серця дитини до найтонших відтінків слова вихователя, до його поглядів і жестів, до усмішки, до замріяності й мовчання⁵.

У педагогічній теорії і практиці В. Сухомлинського втілилися головні ідеї вітчизняної гуманістичної педагогіки й основні ознаки духовно-морального виховання дітей у школі. Гуманність стала соціально-педагогічною засадою педагогіки В. Сухомлинського, підґрунтям його педагогічної творчості. Справжня любов до вихованців, на переконання педагога, — це намагання дати їм те, що є дорогим для самого себе. Педагог визначив гасло гуманного виховання: «Я впевнений, що лише людяністю, ласкою, добротою — так, простою людською добротою можна виховати справжню людину. Я стояв і стояти буду на тому, що найстрашніше зло, яке загрожує юній душі, — якщо з ним не боротися і не попереджати його добром — це байдужість до людини»⁸.

Заслуга В. Сухомлинського полягає в тому, що в основу духовно-морального виховання він поклав визнання особистості людини, яка розвивається, вищою соціальною цінністю, а педагогічну діяльність сповнював ідеями розв'язання проблем духовного світу. Духовно-моральне виховання — це виховання добром, піднесення гідності, недоторканності, особистої честі дитини; це її можливість мати власну думку, особистий погляд. Таке ставлення до дитини В. Сухомлинський називав «щастям педагога». Отже, здійснити людиноцентричний підхід до виховання може педагог з багатим духовним світом, «...хто народом і суспільством уповноважений творити людське щастя, тобто виховувати по-справжньому»⁸.

Опанувати науку людяності, вважав В. Сухомлинський, потрібно вже у наймолодшому віці. Глибоке вміння відчувати духовний світ вихованців учений-гуманіст вирізняв як найголовнішу рису педагогічної культури. Передусім — це здатність приділити вихованцеві стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, аби дитина відчула, що вона не байдужа педагогові. Наслідком духовно-морального виховання дітей Павлівської середньої школи було засвоєння ними основ

⁵ Поніманська Т. І. Педагог як співавтор духовного простору дитини в системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського / Т. І. Поніманська // Педагогічні науки: зб. наук. пр.; Наук. вісник Миколаївського державного університету. — Миколаїв, 2004. — Вип. 8. — С. 50–54.

⁸ Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. шк., 1976. — Т. 5. — 639 с.

національної і загальнолюдської культури та системи морально-етичних норм, сформованість у них духовних запитів, потреб та інтересів. Проблеми духовно-морального розвитку особистості дитини — самоцінної, складної, духовної істоти — стали осердям педагогічної системи В. Сухомлинського.

З аналізу засобів гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського дослідниця Н. Мирончук доходить висновку, що зростання особистості учня можливе «...за умови багатогранної духовної діяльності... Уся майстерність виховання полягає в тому, щоб, знаючи, якою повинна бути людина, вміти одухотворити її прагненням до свого власного ідеалу»⁴. В. Сухомлинський, доводить вчена, теоретично обґрунтував і практично реалізував ефективну модель духовно-морального розвитку особистості. Головним для нього було визначення та практичне втілення відповідного змісту, оптимальних форм і методів виховання дітей в школі. Педагог пов'язував моральне виховання особистості з її розумовим розвитком, оскільки морально-духовні утворення, які за своєю природою є емоційними, завжди містять пізнавальну складову. Особистість свідомо привласнює певні морально-духовні цінності, які виявляються у її вчинках⁷.

Програма виховної роботи з учнями, на думку В. Сухомлинського, повинна розкривати перед школярем той моральний ідеал, який у скарбниці духовних цінностей суспільства є критерієм моральності, певним взірцем високоморальної поведінки. Моральні скарби суспільства, які вчитель відкриває перед школярем, стають його індивідуальним надбанням, перетворюються на норми і правила моральної поведінки. Пізнаючи моральну красу, добро і справедливість, вихованець пізнає власну особистість, а отже, «...починає міряти себе найвищою міркою моральності»⁸.

Першорядна роль у духовно-моральному розвитку особистості відводиться єдності свідомості й моральних почуттів. Духовність, як головний критерій духовно-морального виховання, не приписується індивіду ззовні, а «виростає» зсередини разом з особистісним «Я» людини, навіть випереджає його формування і виражається в суспільно значущих прагненнях. Совість виявляється як духовність і завжди є самооцінюванням. Для формування багатого духовного світу школярів у плінні духовно-морального виховання слід вибирати такі способи і прийоми спонукання їх до активної діяльності, які розкривають перед ними перспективу подолання труднощів, пробуджують почуття гідності, честі, самоповаги. Необхідно розвивати в особистості запити і потреби в духовних цінностях, у духовному спілкуванні, створювати ситуації для духовно-морального самовипробування дитини (суд совісті, почуття провини, сорому, страху)⁶.

В. Сухомлинський розробив програму формування моральних звичок, яку результативно застосовував у своїй практичній діяльності. Ефективність керівництва духовним життям залежить, насамперед, від змісту активної діяльності, тобто від того, як ця діяльність утверджує у свідомості школяра шляхетні почуття і до якої вагомійшої

⁴ Мирончук Н. І. Морально-духовний розвиток особистості у системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського / Н. І. Мирончук // Педагогічні науки : зб. наук. пр. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. — Вип. 53. — С. 240–244.

⁷ Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 4. — 1976. — 640 с.

⁸ Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 5. — 639 с.

⁶ Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 1976. — 654 с.

праці спонукає. «Багате духовне життя характерне тим, що учень, долаючи труднощі в ім'я суспільних інтересів, усвідомлює себе як особистість, осмислює свою моральну гідність. Без подолання труднощів неможливе самоутвердження, неможливе й багате духовне життя, уповільнюється духовний розвиток»⁶.

Важливим елементом духовно-морального виховання дитини на ідеях В. Сухомлинського є керування усвідомленими вольовими зусиллями. Як активні прояви думок і почуттів вольові зусилля народжуються тоді, коли вихованець переконаний, що виконувана робота — це не межа, і є перспектива ґрунтовнішої праці. Чим більше зусиль докладають вихованці, щоб подолати труднощі, тим глибший їхній духовний розвиток, тим яскравіше виявляється єдність думки, емоцій та їх активного прояву — вольових дій. Осягання розумом своєї вищості над труднощами, усвідомлення ролі інтелекту в цій перемозі є стимулом духовного життя вихованців. На переконання В. Сухомлинського, справжньої духовно-моральної досконалості не досягти без постійної праці над собою. Пов'язана ця досконалість з процесами глибокого духовного очищення, пробудження всіх людських можливостей і здібностей, росту свідомості й самосвідомості особистості⁶.

На думку вченого-педагога, вихованець має не лише демонструвати зразки духовно-морального життя, а позиціонувати себе як суб'єкта суспільно значущої дії. З цією метою у Павлиській середній школі упроваджувалися різні форми роботи за участю школярів відповідно до особливостей їхнього вікового періоду. Зокрема, це створення Кімнати казки і Куточка краси, походи місцями бойової слави, екскурсій, участь у літературно-творчих гуртках, видання шкільного літературного журналу «Наша творчість» тощо. В. Сухомлинський неодноразово наголошував, що кожна виховна справа має стати суттю духовного життя школярів, а не прив'язуватися штучно. Застерігав від вияву псевдотурботи про моральність учня, яка не передбачає індивідуально спрямованої роботи з вихованцем, з його емоційно-почуттєвою сферою. Усі види діяльності мають проходити через сферу почуттів школяра. Істотним засобом самоствердження особи, її духовного розвитку педагог уважав працю, виховний вплив якої досягається тим, що вона залишає відбиток у думках і почуттях вихованця, глибоко зачіпає його вольову сферу. «Утвердження особистості в праці, матеріалізація духовних рис і якостей у тому, що творять руки й розум, — це і є, образно кажучи, нитка, що зв'язує працю і духовне життя»⁸.

Сучасна педагогіка виховання обмежена категорією «особистість». Однак між поняттями «особистість» і «людина» існує фундаментальна відмінність. Особистість — це життя за масштабом людської добродійності; шлях сходження до особистості складний і тривалий. Людина — це життя за масштабом духовної краси. Особистість є лише засобом творення справжньої людини, яка опанувала велике вміння бути, а не мати. За переконанням В. Сухомлинського, місія школи полягає в тому, щоб виховати людину в її гармонійній єдності. Виховання людини для повноцінного життя має стати головною спільною метою педагога, батька і дитини.

⁶ Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 1976. — 654 с.

⁸ Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. шк., 1976. — Т. 5. — 639 с.

Висновки

Духовно-моральне виховання дітей на ідеях В. Сухомлинського — це втілення його педагогічних поглядів, переконань, уявлень у людські взаємини, вчинки, поведінку; це передавання інтелектуального, морального, естетичного багатства рідного народу від учителя до учня на засадах людяності шляхом зв'язання внутрішнього світу дитини з ідеалами духовної культури минулих поколінь. В. Сухомлинський наповнював поняття «людина» новим значенням. Обстоював доктрину людинолюбності у своїх творчих пошуках гуманних принципів навчання і виховання дітей. Творче впровадження прогресивними українськими освітянами ідей гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського в навчально-виховну діяльність — запорука тривкого і плідного становлення духовно-морального виховання молоді у вітчизняній школі ХХІ ст.

Учений-педагог схарактеризував важливі норми моральності, як-от: плекання в собі добра, правди, честі, духовної краси, гідності, доблесті; творення добрих справ, учинків; протистояння злу, неправді, безчестю, потворності; викриття моральної безхребетності, безпринципності, егоїзму, пристосуванства. Засвоєння учнем моральних вимог, правил В. Сухомлинський називав азбукою самопізнання і самоствердження вихованця, духовним розвитком особистості.

В. Сухомлинський звертав пильну увагу на основні джерела духовно-морального виховання особистості: моральні, трудові, творчі взаємини у колективі, слово вихователя, передачу молодому поколінню етичних цінностей та середовище, яке дає дитині наочні уроки, що розкривають зміст моральних понять. Виховний задум, на думку педагога, має здійснюватися завдяки активній діяльності учнів. Вихованець здатний не лише демонструвати зразки духовно-морального життя, а й позиціонувати себе як суб'єкта суспільно значущої дії. Педагог наголошував, що кожна виховна справа повинна стати суттю духовного життя школярів. Застерігав від вияву псевдотурботи про моральність дитини, яка не передбачає індивідуально спрямованої роботи з вихованцем, з його емоційно-почуттєвою сферою. Усі види діяльності мають проходити через сферу почуттів школярів. Істотним засобом самоствердження, духовного розвитку особи педагог уважав працю, яка виховує моральні почуття, формує волюву сферу вихованця.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2008. — 848 с.
2. Бех І. Д. Психологія духовності В. О. Сухомлинського: спроба методологічної рефлексії / І. Д. Бех // Педагогічний вісник. — 2013. — № 2/3(26/27). — С. 22–29.
3. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко; авт. кол. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех [та ін.]. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2012. — С. 147–167.
4. Мирончук Н. І. Морально-духовний розвиток особистості у системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського / Н. І. Мирончук // Педагогічні науки : зб. наук. пр. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. — Вип. 53. — С. 240–244.

5. Поніманська Т. І. Педагог як співавтор духовного простору дитини в системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського / Т. І. Поніманська // Педагогічні науки: зб. наук. пр.; Наук. вісник Миколаївського державного університету. — Миколаїв, 2004. — Вип. 8. — С. 50–54.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 1. — 1976. — 654 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 4. — 1976. — 640 с.

8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 5. — 639 с.

Sydanych Irina Leonydovna

HUMANIZATION OF CHILDREN SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN THE NATIONAL SCHOOL: CONTRIBUTION V. SUKHOMLYNSKY'S

The main ideas of spiritual and moral education of children in the national school of the twentieth century. embodied and developed in educational theory and practice, outstanding scientist and humanist V. Sukhomlinsky. Philosophy fusion of the spiritual man became the basis of Ukrainian science teacher education and training of young generation, and it's value basis for pedagogical creativity.

Program of educational work in school, according to scientists, is to disclose a schoolboy spiritual and moral ideal that treasury of spiritual values in society is the criterion of spiritual and moral education. Spiritual and moral heritage society to which the teacher engages students become individual achievement of each. V. Sukhomlinsky theoretically grounded and practically implemented effective model of spiritual and moral development of personality. Central to the teacher to determine and implement the content and methods of optimal forms of spiritual and moral education of children in school.

Scientists have linked the spiritual and moral education of the person with her mental development as spiritual and moral education, which by its nature is emotional evaluation, always combine cognitive component.

Spiritual and moral education of children on the ideas of V. Sukhomlinsky – is the embodiment of his teaching attitudes, beliefs, perceptions of human relationships, actions, behavior; this transfer of intellectual, moral, aesthetic wealth of native people from the teacher to the student on the basis of humanity through reconciliation inner world of the child with the ideals of the spiritual culture of past generations V. Sukhomlinsky fill the new meaning of "man". Defended doctrine lyudynolyubnosti in search of their creative principles of humane education and upbringing of children. Creative progressive implementation of Ukrainian educators ideas of humanistic pedagogy V. Sukhomlynsky in educational activities – the key to lasting and fruitful formation of spiritual and moral education of youth in the national school of the XXI century.

The scientist-teacher characterized important norms of morality, such as: fostering a good, truth, honor, spiritual beauty, dignity and valor; the creation of good deeds, deeds; resistance to evil, lies, dishonor, ugliness; exposing the moral bezhrebetnosti, unscrupulousness, selfishness, opportunism. Mastering student moral requirements, rules V. Sukhomlinsky. Morse called self-knowledge and self-pet spiritual development.